تاک و کۆمەڵگەی عیراق لە دیدی عەلی وەردییەوە... ئەردەڵان عەبدوڵڵا

دکتۆر عەلی وەردی بیرمەند و کۆمەڵناس و مێژوونوسێکی دیاری عیراق و گەتی عەرەبییە. زۆربەی مێژوونوس و کۆمەڵناسانی عیراق و جیهانیش لەو باوەڕەدان کە هیچ کەسێک هێندەی عەلی وردی کۆمەڵگەی عیراقی نەناسیوە. عەلی وەردی لە ساڵی 1913 لە بەغدا لە دایک بووە و لە ساڵی 1995 لە بەغدا کۆچی دوایکردووە. زانکۆ و پلەی ئەکادیمی لە ئەمریکا خوێندووە و خاوەنی کۆمەڵێک کتێبی گرنگە لەوانە " کەسایەتی تاکی عیراقی، چەپکێک لە مێژوویی کۆمەڵناسی عیراق، گاڵتەجاری عەقڵی مرۆڤایەتی،واعیزەکانی سوڵتان" کۆمەڵێک بەرهەمی تر. ئەو خاوەنی دیدێکی تەواوی جیاوازە بۆ تاک و کۆمەڵگەی عیراقی، ئەمەش لە بەشێکی زۆری کتێبەکانیدا بەروونی دەریخستووە.
لەماوەی پێشوودا چاوم بە دیدارێکی زۆر تایبەتی کەوت کە ئەویش لەگەڵ نووسەری عیراقی حەمید مەتبەعی سازیکردووە، ئەمەش لەکتێبێکدا بەناونیشانی " عەلی وەردی داکۆکی لە خۆی دەکات" کە لەلایەن وەرگێڕی هەژا. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد کراوەتە کوردی و دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان چاپی کردووە.
لەم کتێبەدا عەلی وەردی تێڕوانینی خۆی لەسەر کۆمەڵێک مەسەلە باسکردووە لەوانە: کەسایەتیی و کۆمەڵگەی عیراقیی، زانست ، ئەدەبی کۆن و نوێ، شۆڕش، مێژوو. کۆمەڵێک بابەتی تریش. لەهەمووشی گرنگتر، وەڵامی ئەو ڕەخنانە دەداتەوە کە لە بۆچوونەکانی دەگیرێت. زۆرجار لەڕێگەی دیدارێکەوە، مرۆڤ دەتوانێت تێڕوانینی کەسی بەرامبەر بزانێت، بەتایبەتی ئەگەر کەسێکی شارەزا ئەم دیدارە بکات. ئەمەش لەڕێگەی ئەم کتێبەوە بە بەشێکی بیروبۆچوونی عەلی وەردی ئاشنا دەبین.

زانست

لەم کتێبەدا قسەوباسی زۆری تێدایە لەبارەی زانست و ئەدەب و نووسین. کاتێک حەمید مەتبەعی پرسیاری ئەوەی لێدەکات کە بۆچی ئێستا دژی بۆچوونەکانی سەلام موسای رووناکبیری میسری دەوەستێتەوە لەکاتێکدا سەلامە موسا وەسفی کارەکانی ئەوی کردووە . وەردی لە وەڵامدا دەڵێت:
“لە زانستدا مەسەلەی وەفایی و بێ وەفایی بوونی نییە، بواری وەفا

لە پەیوەندییە شەخسییەکاندا بوونی هەیە. ئەگەر زانست لەسەر بنەمای وەفای شەخسی کاری بکردایە، ئەوا پێش نەدەکەوت. “

شۆڕش و مێژوو

عەلی وەردی تێڕوانینی تایبەت بە خۆی هەیە لەبارەی مێژوو و شۆڕشەوە، کە زۆرجار بەدڵی ئەو کەسانە نەبووە کە خۆیان بە شۆڕشگێڕ و خەباتگێڕ دادەنێن. لەمبارەیەوە دەڵێت:

“مێژوو بریتییە لە زنجیرەیەک شۆڕشی بەدوای یەکداهاتوو، ئەوەی لەسەردەمێکی دیاریکراودا شۆڕشگێڕ و پێشکەوتنخواز بووە، دەشێت لە قۆناغی دواتردا کۆنەپەرست بێت. ل26”

مرۆڤ

لەبارەی مرۆڤیشەوە دیدێکی تەواو جیاوازی هەیە، بەتایبەتی ئەوەی کە پەیوەندی بە کەسایەتیی و ڕەوشی کۆمەڵگە لەسەر تاک هەیە. لەمبارەیەوە کۆمەڵێک بۆچوونی تایبەتی هەیە .

مرۆڤ بە گشتی ” هەقی”ی خۆش ناوێ، بەڵکو ” من” ی خۆش دەوێ، ئەو کاتێک باسی هەق دەکات کە لەگەڵ ” من” دا بگونجێت. خۆ ئەگەر ” هەق” و ” من” جیاواز بوون، ئەوا مرۆڤ بە دوای ” من” دا دەڕوا و هەقی لەبیر دەچێتەوە...ل72

گرفتی مرۆڤ ئەوەیە خۆی دەستی لە دروستکردنی کەسێتی خۆیدا نییە لە چوارچێوەیەکی زۆر دیاریکراودا نەبێت. ئەو وا دەزانێت دەتوانێ خۆی خۆی دروست بکات، بەڵام بە هەڵەدا چووە. نازانێ خۆی دروستکراوە، دروستکەر نییە،،ل 86

عەقڵ زاڵ نییە بەسەر سروشتی مرۆییدا، بەڵکو سروشتی مرۆیی زاڵە بەسەر عەقڵدا و هەڵیدەسوڕێنێ. کاتێک مرۆڤ ڕەفتارێکی دیاریکراو دەگرێتە بەر، یان باوەڕ بە بیروباوەڕێک دەهێنێت، ئەو وادەزانێت ئەمە بە ئیرادەی خۆیی و بە هەڵبژاردنی ئازادانە و بیرکردنەوەی خۆی ئەمەی کردووە، ئەو نازانێت لە پشتی ڕەفتارەکەی یان بۆچوونەکەیدا چەندین فاکتەر هەیە،ئەو فاکتەرانەش کار دەکەنە سەر بیرکردنەوەی بەبێ ئەوەی پەی بزانێت،،ل 106

هەموومان شێتین

هەر لەبارەی سروشتی مرۆییەوە، عەلی وەردی قسەی زیاتری هەیە، بەتایبەتی ئەوەی پەیوەندی بە ژیریی و شێتییەوە هەیە. لەمبارەیەوە دەڵێت:

زانستی نوێ دەڵێ ، ئێمە هەموومان شێتین، بەڵام بە ڕێژە و پلەی جیاجیا، بەڕێژەی زۆر یان کەم. هیچ کەسێک لە دنیادا سەد لە سەد عاقڵ نییە.ئەمە مانای ئەوەیە ئێمە هەمووان لە ڕەفتارو

بیرکردنەوەکانماندا ملکەچی ئەو فاکتەرانەین کە کارمان تێدەکەن و ئێمە نایزانین، یاخود هەستی پێ ناکەین، بەڵام ئەو کەسانەی خودا شانسی پێ بەخشیون دەتوانن ڕەفتارو بیرکردنەوەیان کۆنترۆڵ بکەن، بە جۆرێک ڕێگە نادەن پاڵنەرە نەستییەکان کاریان تێبکات،،ل 110

هەموومان بە ئابڵووین

خاڵێکی تر کە مایەی سەرنجم بوو، تەواونیینییەتی بە مەسەلەی "ئابڵوو"، لەمەشدا بەهەمانشێوەی مەسەلەی شێتی، پێی وایە ئەمەش ڕێژەییە.

زاناکان پێمان دەڵێن ئێمە هەمووما ن، بە جۆرە لە جۆرەکان بە ئابڵووین، وەک چۆن ئێمە هەمووما ن شێتین بە ڕێژەی جیاجیا ، ئاواش هەمووما ن بەئابڵووین بە ڕێژەی جیاواز. کەسێک خاڵی بێت لە بەئابڵوویی وەکو ئەو کەسە وایە سەد دەر سەد عاقڵ بێت. یان بەتەواوەتی کامڵ بێت و هیچ کەموکورتی نەبێت.کەسی واش لەهەموو دونیادا بوونی نییە…ل113 .

کاریگەری کۆمەڵ و خەونی موگناتیزی

عەلی وەردی زۆر باوەڕی بە کاریگەری کۆمەڵ بەسەر تاکەوە هەیە، بەتایبەتی لەکاتی جەنگ و ئاژاوەگێڕییدا. ئەمەش زیاتر بە پشت بە بەستن بە تێزەکانی فەیلەسوفی فەڕەنسی گۆستاڤ لۆپۆن.

وەردی لەمبارەیەوە دەڵێت:

مرۆڤ دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئەو خەواندنەی لە ڕێگەی هوتافلێدان یان گوتاری زایەڵەداری سەرکردەکانی ئاژاوەچییانەوە، کۆنترۆڵ دەکرێت. ئەوان دونیای بە پێ دەکەن لە وەهم و زۆر پێوەنان، ئەویش باوەڕ بە هەموو قسەکانیان دەکات و بەپێی فەرمانی ئەوان دەجووڵێتەوە. کاتێک لە دواییدا ئەو خەواندنەی لەسەر دەڕەوێتەوە، پێی سەیرە ئەو کارانەی کردووەو سەری لە کردەوەکانی خۆی سوڕ دەمێنێ، وا دەزانێ خەون بووە. ،،،

نابێ ئەوەمان لەیاد بچێت کە سروشتی ئاژاوەگێڕی تەنها لەو کەسانەدا نییە کە بەکردەوە بەشداری دەکەن، بەڵکو لەوانەیە ئەو کەسانەش بگرێتەوە کە بەدەم و بە زمان لەگەڵیدان،،،ل116

سیستمی کۆمەڵایەتی

هەمیشە جۆری ئەو سیستەمەی کە کۆمەڵگەکان بەڕێوە دەبات، مایەی مشتومڕ و نیقاشی گەورەی نێوان فەیلەسوفان و بیرمەندانی جیهان بووە. لەو کاتەشدا کە عەلی وەردی ژیاوە، جیهان لە نێوان دوو فیکرە یان فەلسەفە دابەشبووە، فەلسەفەی کۆمەنیستی روسیا،

فەلسەفەی لیبرالیی ئەمریکا. بەڵام عەلی وەردی خاوەنی تێروانینی خۆی بووە. ئەو پێی وایە هیچ سیستەمێکی کۆمەڵایەتیی و سیاسیی و ئیداری کامڵ نییە و بەدەر نییە لە کەموکورتی.

لەم بارەیەوە دەڵێت:
مرۆڤ بە سروشتی خۆی ناتەواوە، مرۆڤ توانای ئەوەی نییە سیستەمێکی کامڵ دامەزرێنێت کە هەموو خەڵکی رازی بکات،،، مادام " من" تەوەری کەسێتی مرۆڤە، کەواتە مرۆڤ هیچ شتێک قایلی ناکات، تەنانەت ئەگەر بچێتە بەهەشتیشەوە، هەرچەند شتێکی دەست بکەوێت، هەوڵ بۆ شتێکی تر دەدات. ل193

عیراق لە سەردەمی عوسمانیدا
عیراقیش وەکو هەموو شوێنەکانی تری ژێردەستەی دەوڵەتی تورکی عوسمانی، لەو پێیەی دواکەوتوویی رەوشی خراپدا بووە. وەردی زۆر بەجوانی لە کتێبەکانیدا، باسی ئەو رەوشە خراپەی عیراق دەکات لەسایەی تورکدا. لەرێشدا دووبارە جەخت لەم خاڵە دەکاتەوە دەڵێت:
عیراق لە چەرخی عوسمانیدا لە بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی وادا دەگوزەرا، لە رووی دواکەوتنی شارستانی و برسێتی و نەخۆشی، هەر لە بارودۆخی سەدەکانی ناوەڕاست دەچوو. فەیسەڵی یەکەم هات و هەوڵی دا عیراق لە نەهامەتی رزگار بکات، لەم پێناوەدا زۆر تەکۆشا، بەڵام بەر لەوادەی خۆی مرد، ئەمەش بەدبەختی عیراق بوو،،،ل 152

گۆڕانکاری لە کۆمەڵگەی عیراق
لەلایەکی ترەوە عەلی وەردی بەحوکمی ئەوەی شارەزایی زۆر باشی مێژووی عیراقە، ئاگاداری قۆناغە گرنگەکانی کۆمەڵگەی عیراقییە، بەتایبەتی لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەم و هاتنی ئینگلیز و کرانەوەی بەرووی جیهان، کە ئەمەش گۆڕانکاری گەورەی لە کۆمەڵگەی عیراقیی کرد، لە هەمانکاتیشدا رووبەرووی کۆمەڵێک کێشەی کردووە.
لەم بارەیەوە دەڵێت:
لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا واعیزێک پەیدابوو داوای دەکرد کەس شەمەندەفەر بەکارنەهێنێت بەهاتووچو، ئەو وتی: ئەوە واز لە گوێدرێژی خودا دەهێنن و سواری شەمەندەفەری کافران دەبن؟ بێگومان کەس بە گوێی ئەو قسەیەی نەکرد، خەڵکی بەبێ دوودڵی شەمەندەفەریان بە سەفەر بەکاردەهێنا،،124

نووسین پیشەیە
عەلی وەردی خاوەنی دیدێکی تەواو تایبەت بووە بە ئەدەب و نووسین، کە زۆرجار بەدڵی زۆرینەی ئەدیبان و نووسەرانی عیراق نەبووە، ئەو

پێی وایە ئەدەبێکی کامڵ و باڵا بوونی نییە، پێشی وایە نووسین پیشەیە وەکو هەموو پیشەکانی تر. لەبارەی ئەدەبیشەوە بۆچوونی تەواو جیاوازی هەیە و لەمبارەیەوە دەڵێت:

لە واقعدا لەڕووی سروشتی مرۆییەوە، جیاوازی نییە لە نێوان ئاسنگەر و ئەدیب، جیاوازی دیاری ئەمان لەو جیاوازییەدایە کە لەسەرێك هەریەکەیان لە هەلومەرجێکی جیاواز پێگەیشتوون، لەسەرێکی تر ئەو بەهرە زەینییە کە خودا پێی بەخشیوە، دەشێت تاک بەبەهرەیەکی زەینی وا لەدایک بێت کە ڕێگەی بۆ خۆش بکات ببێ بە ئەدیب، پاشان لە بارودۆخێکدا بژی یارمەتیدەر یان هاندەربێت بۆ ئەو کارە ، بۆیە لەوانەیە ببێ بە ئەدیبێکی دیارو بەناوبانگ، بەڵام گرفتی ئەو تاکە ئەوەیە، کاتێک دەگاتە پایەیەکی دیار، لە خەیالی دەبێت وا دەزانێ خۆی خۆی دروستکردووە، ئەو بەهرە زەینییەی بیر دەچێتەوە کە خودا پێی بەخشیوە، هەروەکو ئەو هەلومەرجەشی بیر دەچێتەوە کە یارمەتی داوە، ئەگەر ئەو شتە نەبوایە لەوانەیە ببوایە بە ئاسنگەر یان ببوایە بە حەماڵ و یان ببوایە بە سواڵکەر. ل35

ئەدەبی کۆن و نوێ

لەبارەی جیاوازی نێوان ئەدەبی کۆن و نوێشەوە بۆچوونێکی جیاوازی هەیەو دەڵێت:

لە کۆندا ئەدیب گوێی بە کەس نەدەدا و تەنها دەیویست ڕەزامەندی سوڵتان بە دەستبێنێت، چونکە سوڵتان دەتوانێت شاعیر بە بڵندترین پایە بەرز بکاتەوە، هەروەکو دەشتوانێ بە نزمترین ئاست دایبەزێنێت، بەڵام ئەدیبی نوێ چاو دەبڕێتەوە میللەت، میللەتیش بە سروشتی خۆی ئارەزووی ئەوەی نییە شاعیرێکە ستایشی بکات، وەکو ئەوەی لە رابردوودا لە بەرامبەر سوڵتان دەیکرد. میللەت تاکەکەس نییە حەز بکات ئیگۆی خۆی " من ی خۆ بەرز بکاتەوە، بەڵکو ژمارەیەکی زۆری گرووپ و تاکەکەسن داوا لە ئەدیب دەکەن لە تێگەیشتنی ئەم دنیایەی تیایدا دەژین سوودیان پێ بگەیەنێت.

بەداخەوە ئەمڕۆ لە عیراق و تادەیەک زۆربەی وڵاتانی جیهانیش، زۆرکەم نووسەران دەتوانن بە بەرهەمەکانیان بژین، ئەمەش زیاتر بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە فرۆشی کتێب کەم بێتەوە، ئەمەش وا لە نووسەران دەکات، کە بۆ بژێوی ژیانیان پشت بە سەرچاوەیەکی تری بژێوی بگەڕێن. ئەمەش یەکێکە لە مەترسییە گەورەکان کە رووبەرووی دونیای نووسین و مەعریفەی ئێستامان دەبێتەوە.

شاعیرانی تاکسی ئامێز

لەلایەکی ترەوە عەلی وەردی بۆچوونی زۆر تایبەتی بەرامبەر بە شیعر و شاعیران هەبووە، بەتایبەتی ئەوەی کە پەیوەندی بە شاعیرانی کلاسیکی عەرەبەوە هەیە بۆ نموونە موتەنەبی. ئەمەش بۆتە مایەی نیگەرانی زۆرێک لە نووسەران و ئەدیبانی عیراقی و گشتی عەرەبی. لەم کتێبەشدا بە ووردی ئەم دیدگایەی باس کردووە. لەهەمووی گرنگتر باسی ” شاعیرانی تاکسی ئامێز” دەکات، لێرەدا زۆر بەجوانی ئەم دەستەواژەیەی شیکردۆتەوە و دەڵێت:

“من رێز و حورمەت و شکۆیەکی زۆرم بۆ شاعیری پابەند-مولتەزیم هەیە، بەڵام شاعیری نامولتەزیم ئەوەی من حەز دەکەم ناوی بنێم شاعیری ” تاکسی ئامێز” ، ئەوا من قینم لێ دەبێتەوەو رقم لە هەموو ئەو کەسانە دەبێتەوە کە ئەو رێچکەیە دەگرن. شاعیرانی تاکسی ئامێز، ئەوانەن کە ستایشی سوڵتانەکانیان کردووەوە هەقیان بە ناهەق و ناهەقیان بەهەق زانیوە، بەپێی ئەو خەڵات و پاداشتەی لە سوڵتانەوە وەریان گرتووە.”

هەربۆیە ئەو بۆچوونێکی تەواو پێچەوانەی بەرامبەر بە شاعیری گەورەی عەرەب موتەنەبی هەیە، زۆرکەسیش بە دوژمنی موتەنەبی دادەنێن. هەرچەندە ئەو تەنها دەڵێت:

“موتەنەبی ساتیشی حاکمی میسری کافوری ئیخشیدی کرد و دوایش زەمی کرد، ئەو بۆیە ستایشی کرد، چونکە تەماحی لە پاداشتەکانی هەبوو، بەڵام کە پاداشتی لێ بڕا، ئیتر زەمی کرد. پێشتریش بەپێی بەرژەوەندییەکانی خۆی ستایشی حاکمی سوریا سیف الدوله الحمداني کردووەو لە دوایشدا زەمی کردووە، رەخنەگران چاوپۆشی لەم لایەنەی شیعری موتەنەبی دەکەن، تەنها دەڕواننە لایەنی هونەری و شیعرەکە، ل31”

دوا قسە

بە دڵنیایەوە لەم کتێبەدا قسەوباسی زۆری تێدایە هەمووشیان قسەی تایبەت و گرنگ و جوانن، ئەم کتێبە هاوکاری زۆرمان دەکات بۆ تێگەیشتن لە بەشێکی بۆچوونەکانی عەلی وەردی لەبارەی مرۆڤ، تاک، کۆمەڵگەی عیراقی و جیهانی.

لێرەدا جێگەی خۆیەتی کە دەستخۆشیی لە برای هەژامان کاک نەوزاد بکەین، هیوای کاری جوانتری بۆ دەخوازین.